

**О.С. ОНИЩЕНКО,
академік НАН України,
академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України,
генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського**

Курс на інноваційне суспільство стратегічно безальтернативний і стратегічно безальтернативним є створення відповідної науково-інформаційної інфраструктури його забезпечення. Інновації ґрунтуються на науковому знанні та суспільно значущій інформації.

У Німеччині, наприклад, більше 10 років діє програма федерального уряду «Інформація як сировина для інновацій». В Японії у структурі фінансування інновацій до 80% усіх коштів спершу виділяють на інформацію. І в тій же Японії з 1994 р. існує Штаб створення розвиненого інформаційного суспільства на чолі з прем'єр-міністром. Таке ставлення до науки й інформації в інноваційно «просунутих» країнах.

В Україні базовою організацією, яка у співпраці з університетською й галузевою наукою творить інноваційне знання, є Національна академія наук. Реальної заміни їй на осяжному обрії немає. Потужні наукові школи не виростають раптово. Лише за минулий рік установи Академії здійснили 8092 наукові дослідження і науково-технічні розробки. Опубліковано 1590 книг і 23810 статей. Видається 85 академічних журналів, чверть яких перекладають іноземними мовами. Створена загальнодержавна реферативна база української наукової літератури, що працює у режимі реального часу. У співдії з Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського організовано портал академічної періодики відкритого доступу. Загалом НАН України спільно з Міністерством освіти і науки та галузевими академіями здатна заповнити вітчизняний інформаційний простір добротною (без перебільшення!) науковою продукцією.

Але проблема — у поширенні цієї продукції. Наклади вкрай малі, електронний до-

ступ усе ще обмежений. Потрібно на державному рівні дбати про вдосконалення умов і механізмів доступу до знань, бо це проблема формування інноваційного мислення і патріотичної свідомості — двох засадничих складових людського капіталу, від рівня якого залежить рівень життя суспільства.

І якщо ми беремо курс на інноваційне, інформаційне, знаннєве суспільство, то виробництво наукових знань має посісти перше місце у всіх загальнодержавних стратегіях, програмах і планах. Це чітко не сформульовано навіть у законах про науку, освіту, інформатизацію. Найближчу можливість зробити це матимемо під час розгляду проекту Закону України «Про затвердження Національної стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2006—2015 роки». Ця вимога повинна стати наскрізною і в Законі України «Про Національну академію наук України», у прийнятті якого давно назріла потреба. Європейський Союз у VII Рамковій програмі на 2007—2013 роки головною метою визначив побудову в ЄС «найбільш динамічної і найбільш конкурентоспроможної економіки, заснованої на використанні знань», і підкреслив, що підґрунтям інноваційної діяльності є знання, добути наукою. В Європі однозначно дійшли висновку, що без розширеного виробництва і використання власних наукових здобутків реалізувати курс на високу конкурентоспроможність неможливо.

Інформатизація суспільства потребує випереджального розвитку досліджень інтелектуально-інформаційного циклу. Розробки Відділення інформатики НАН України дали змогу створити корпоративну академічну комп'ютерну мережу UARNET, національну науково-освітню мережу URAN (спільно з

Міносвіти). Відпрацьовані програмно-технологічні питання входження UARNET і URAN через Польщу до Європейської науково-освітньої мережі GEANT і через Росію — до навколосезонного оптоволоконного кільця «Глоріад». За належного фінансового забезпечення ми можемо незабаром ввійти у GEANT і «Глоріад», тобто до європейської і світової науково-освітніх мереж.

Доречно згадати, що НАН України є одним з творців концепції інформатизації суспільства. Саме в Києві було створено першу в континентальній Європі ЕОМ. І нині вчені Інституту кібернетики мають напрацювання, які можуть рішуче прискорити інформатизацію суспільства. Це, зокрема, стосується розвитку інтелектуальних інформаційних технологій. Розроблено базові високі наукоємні інформаційні технології з елементами інтелекту людини, здатні розуміти людську мову, бачити і сприймати об'єкти навколишнього середовища, оперувати знаннями. Серед них — суперкомп'ютер з кластерною архітектурою, гнучкі дистанційні технології навчання, технології моделювання економіки на макрорівні за різними можливими сценаріями, індуктивного моделювання, виявлення аномальних тенденцій у фінансово-економічній діяльності підприємств, багатомовності в Інтернеті, усномовний словник-перекладач, збереження цифрової спадщини та багато іншого. Загалом у Відділенні інформатики розроблено комплекс науково-технічних рішень щодо створення перспективних інформаційно-аналітичних систем та їх застосування у діяльності вищих органів державної влади і управління.

Але техніко-технологічний бік — це лише півсправи. Насправді наша повноцінна присутність у світових мережах й ефективне використання їхніх ресурсів залежить від «українізації» комп'ютера й Інтернету. Вони здебільшого англійськомовні. І для того, хто не володіє англійською, комп'ютер й Інтернет — не знаряддя освоєння знань, а «чорний ящик». Ук-

раїнський мовно-інформаційний фонд НАН України розробив інтегровану лексикографічну систему, яка дає змогу створити не тільки найповніший словник української мови, а й забезпечити ним усі комп'ютери. Було б доцільно законодавчо передбачити обладнання кожного комп'ютера, що випускається і продається в Україні, таким електронним словником. Вартість комп'ютера зростає лише на 8—9 грн. Минулий склад Верховної Ради України підготував проект Закону України про оснащення кожного комп'ютера українським словником. Пропонуємо повернутися до цього питання.

Розроблено програму електронних дво- і багатомовних словників, автоматизованого перекладу з однієї мови на іншу. Якби такою програмою оснастити наші комп'ютери і мережі, то ми могли б автоматично перекладати все, що є в Інтернеті, українською. Це було б повноцінним функціонуванням у світових мережах. Але для виконання цього проекту потрібне держзамовлення.

Слід підкреслити, що українська мова стане повноцінною державною і міжнародною, коли вона буде мовою Інтернету.

Необхідно дбати про інтеграцію і визначити головного інтегратора науково-інформаційних ресурсів. У розвинених країнах ця роль належить національним бібліотекам. Упродовж останніх років супермодерні бібліотеки споруджені або сформовані на старій базі у Франції, Великій Британії, Польщі, Латвії, Єгипті, Ірані, в Росії — це Національна у Петербурзі і бібліотека Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. Білоруси за два роки звели диво-бібліотеку XXI століття.

У 2004 р. уряд затвердив Державну програму розвитку Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського як головного науково-інформаційного комплексу держави. Але програма ще й досі не фінансувалася. Потрібно відновити її в законних правах.

І ще одна бібліотечна проблема. Вона загальнодержавна, проблема всіх бібліотек —

це тендери на закупівлю літератури і баз даних. Тендери тут просто не мають сенсу. Кожна книжка, газета, журнал оригінальні, їм немає еквівалентів. І найдешевша література у виробника, а не перекупника. Крім того, в умовах ринку і малотиражності сформувати предмет закупівлі на весь рік неможливо. Тендери призводять до інформаційного зuboжіння бібліотек і перетворення їх на музеї книги. Усунення бібліотек з інформаційного поля, де вони відігравали провідну роль, було б стратегічною помилкою.

Наука і влада, депутатський корпус і працівники наукового сектору об'єктивно приречені на співпрацю. Розвиток науки потребує законодавчої підтримки, а влада — як законодавча, так і виконавча — наукового забезпечення своєї діяльності. Ефективність законодавчих і управлінських рішень — насамперед у їх науковому обґрунтуванні.

Ще у 1994 р. Президія Національної академії наук України і Президія Верховної Ради України уклали угоду про співробітництво. Академія долучилася до законотворчого процесу. Це здійснювалося як шляхом прямої участі у розробці проектів законів, їх експертизи, так і завдяки дослідженню процесів державотворення і суспільних трансформацій, що є первинним для оцінки стану суспільства і підготовки стратегій законодавчого регулювання суспільних відносин. Соціогуманітарні дослідження Академії власне спрямовувалися на неформальний науковий супровід системних політичних і соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні.

Учені-економісти на основі комплексних досліджень підготували і подали органам влади низку аналітико-прогностичних записок з питань структурної перебудови народногосподарського комплексу, оновлення промислового потенціалу, аграрної політики, стимулювання інвестиційного процесу, ефективності впровадження наукоємних технологій, розвитку міжнародного економічного співробітництва. Важливе значення для

вдосконалення економічного законодавства мають розробки нашими економістами концептуальних засад державної інноваційної політики, моделей, шляхів і механізмів реалізації інноваційної економіки, розвитку високотехнологічних галузей виробництва і випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції. До цього слід додати ґрунтовні аналітико-прогностичні праці з проблем регіональної, рентної, екологічної політики, реформ політичної, пенсійної, адміністративної систем, соціального захисту населення, стратегій демографічного і довготривалого економічного розвитку. Дослідження економістів стали основою комплексних програм соціально-економічного розвитку Києва, Донецького і Західного регіонів. За їхнім зразком складено комплексні програми розвитку більшості областей України.

Системні перетворення в країні висунули перед академічною наукою завдання розробки відповідних законодавчих засад. Наші вчені брали безпосередню участь у підготовці концепцій розвитку гуманітарної сфери, інформаційної, мовної політики, вітчизняної доктрини освіти.

Протягом останніх років правники і політологи НАН України велику увагу приділяли проблемам удосконалення взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, центральної влади й органів місцевого самоврядування, оптимізації всієї системи державного управління. За участю наших правознавців були підготовлені Цивільний, Господарський, Земельний, Трудовий, Адміністративно-процесуальний, Кримінальний, Кримінально-процесуальний та Кримінально-виконавчий кодекси.

Іntenсивно розвиваються дослідження у галузях, пов'язаних із зміцненням фінансового сектору економіки, захистом економічних інтересів України у сфері міжнародного співробітництва. В Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України створено центри банківської та інтелектуальної

власності, енергетичного і ядерного права, теоретичних проблем законотворчості і порівняльного правознавства, єдиний в СНД Міжнародний центр космічного права.

Щодо наукового забезпечення діяльності органів влади й управління важливе значення мають комплексні дослідження основних тенденцій трансформації українського суспільства під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Ці дослідження охоплюють широкий спектр соціальних, політико-правових, етнокультурних, світоглядних, релігійних проблем, змін у масовій свідомості. В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України за результатами вивчення взаємозалежності основних елементів політичної модернізації суспільства розроблено прогнози структуризації та розвитку багатопартійної системи в країні у контексті трансформаційних процесів країн СНД, Балтії та Центральної Європи.

Великий і цікавий матеріал про стан і тенденції змін, що відбуваються у нашому суспільстві, накопичив Інститут соціології НАН України. Взагалі це базова інформація для органів влади при підготовці проектів законів, державних програм, нормативних актів тощо. Від 1994 р. інститут здійснює соціологічний моніторинг українського суспільства. Нагромаджений величезний масив матеріалу, який свідчить про ставлення різних верств суспільства до масштабних зрушень, що кардинально змінили суспільно-політичний лад в Україні. У матеріалах моніторингу містяться оцінки різними соціальними, територіальними, освітніми, культурними групами процесів приватизації, купівлі-продажу землі; ставлення до політичних сил, що пропонують капіталістичний і соціалістичний шляхи розвитку країни, до окремих партій і багатопартійності, оцінка діяльності президентів України, Росії, США, ставлення до можливих союзів із Росією, Білоруссю, Казахстаном, до вхо-

дження нашої країни у СОТ, ЄС і НАТО. Простежується рівень довіри населення до різноманітних соціальних інститутів – сім'ї, церкви, профспілок, ЗМІ, міліції, судів, прокуратури, армії, Верховної Ради, Президента, Уряду, місцевих органів самоврядування, політичних партій тощо. У моніторингу відображені також відносини між етнічними, конфесійними групами, ступені користування українською і російською мовами у різних соціальних ситуаціях, ставлення до надання мовам правових статусів. Зібрані соціологічні матеріали допомагають відстежувати динаміку змін емоційних станів різних категорій населення, їх соціальне самопочуття, острахи перед деякими соціальними і духовними явищами. Окрім того, Інститут соціології НАН України бере участь у «Європейському соціологічному дослідженні», яке охоплює 26 країн. Це дає змогу порівнювати суспільні настрої та оцінки соціальних явищ населенням України з відповідними даними інших європейських країн. За належного фінансового забезпечення загальноукраїнський соціологічний моніторинг може бути постійним, віддзеркалювати реальну картину змін у суспільстві в їхній динаміці і в реальному часі. Депутатський та управлінський корпуси матимуть незамінний матеріал для оцінки різних складних ситуацій і адекватного реагування на них.

Розвитку державотворчих процесів безпосередньо стосуються дослідження ролі гуманітарних чинників у сучасному суспільстві. Адже від стану гуманітарної сфери, рівня освіти і культури, соціальної захищеності й адаптованості населення до нових умов життя вирішальною мірою залежать перспективи політичного реформування і не меншою мірою – розвиток економіки. Однією з основних причин невдачі багатьох реформаторських спроб в Україні було нехтування їхніми соціальними, гуманітарними наслідками.

Учені-соціогуманітарії постійно тримають у полі зору історичне і філософське осмис-

лення буття українського народу, його місця у світі, опанування національним історичним досвідом. Пріоритетними залишаються проблеми наукового забезпечення національно-культурного відродження і розвитку України, входження її у світовий цивілізаційний контекст. Це фундаментальні і прикладні проблеми розвитку мови, літератури, мистецтва, етнології, традиційної побутової культури, вивчення особливостей функціонування мови і культури в умовах глобалізації культурних процесів. Триває активна робота зі створення фундаментального корпусу української мови та лінгвістичної бази знань, інтелектуальних інформаційно-лінгвістичних систем. Видано перший український повномасштабний електронний словник і понад 30 друкованих словників нового покоління.

Підготовлено та видано низку фундаментальних узагальнюючих праць з вітчизняної історії та культури, які є науковою базою для осмислення досвіду і проблем державо- і націєтворення в Україні. Це такі праці: 15-томна «Україна крізь віки», шеститомна «Юридична енциклопедія», п'ятитомна «Політична історія України», тритомна «Давня історія України», по чотири томи «Енциклопедії сучасної України» та «Енциклопедії історії України», шість томів 10-томної «Історії релігії в Україні», «Енциклопедія української мови». Вийшли друком три і підготовлено до видання четвертий і п'ятий томи п'ятитомної «Історії української культури».

Систематично здійснюється оперативне інформаційне обслуговування державних органів влади і управління. Інститути НАН України готують різноманітні аналітичні, експертні, інформаційні матеріали і висновки на запити керівних органів. Служба інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ) Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, створена у 1994 р. за угодою між Президією Верховної Ради України та Президією НАН України, готує щоденні інфор-

маційно-аналітичні огляди подій у країні та українських питань у світі. Ці матеріали у вигляді електронного журналу «Резонанс» надсилаються електронною поштою центральним і місцевим органам влади, аж до району, де є потужні сайти. Крім того, готуються щотижневі аналітики «Україна: події, факти, коментарі», «Прогнози» і тематичні аналітико-прогностичні матеріали з актуальних питань політичного, економічного, міжнародного життя, національної безпеки і оборони, а також реферативний збірник «Шляхи реформування української науки».

Отже, вчені НАН України спільно з науковцями Академії правових наук та юридичних факультетів університетів напрацювали широку базу для наукового забезпечення і супроводу законотворчого процесу. Але реалізація цих напрацювань неможлива без плановості, системності і комплексності у розвитку наукових засад законотворчої і законотворчої роботи. Не секрет, що завдання розробки концепцій, проєктів чи експертизи нормативних актів наукові установи одержують «на вчора» і без жодного забезпечення. Від цього страждає якість багатьох проєктів. Назріла необхідність розроблення і прийняття Державної комплексної програми підготовки концепцій, стратегій, законопроєктів з ґрунтовним опрацюванням їх наукових засад.

Це був головний висновок Спільної сесії Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, Академії правових наук України та Інституту законодавства Верховної Ради України, яка обговорила питання розвитку правової системи та наукового забезпечення законотворчого процесу¹. Як зазначив у

¹ Спільна сесія Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, Академії правових наук України та Інституту законодавства Верховної Ради України з питань розвитку правової системи та наукового забезпечення законотворчого процесу. — К.: Парламентське вид-во, 2005. — 175 с.

вступному слові президент НАН України академік НАН України Б.Є. Патон, ученим цих установ необхідно «вибудувати взаємопов'язану тріаду: загальнотеоретичні політико-правові дослідження мають втілюватися у конкретнішому опрацюванні нових ідей і реалізовуватися надалі у практиці законопроектної роботи»².

Президія НАН України також розглянула питання «Про співробітництво Національної академії наук України, Академії правових наук України та Інституту законодавства Верховної Ради України у розв'язанні проблем наукового забезпечення законотворчого процесу в Україні», «Про конституційно-правові проблеми державотворення в Україні» та «Роль і значення Конституції України в державотворенні і правотворенні».

Зусилля установ політико-правового профілю зосереджено на таких пріоритетних напрямках спільних досліджень:

- ♦ проблеми методології законотворчої діяльності;
- ♦ стратегія вдосконалення законодавства України;
- ♦ моніторинг громадської думки з актуальних проблем суспільно-політичного життя України, політичних та соціально-економічних перетворень, діяльності органів державної влади;
- ♦ прогнозування розвитку правовідносин в українському суспільстві;
- ♦ порівняльне правознавство, проблеми імплементації європейських норм права у законодавство України³.

Наукові юридичні установи працюють і над проблемами утвердження у суспільстві високої правової культури, впровадження у законотворчу діяльність передових досягнень світової юридичної науки та досконалих нормопроектувальних технологій. Проте чіткої системи і механізмів реалізації надбань

² Там само. — С. 9.

³ Там само. — С. 171.

правової науки у законотворчій практиці все ще немає. Вчені-юристи на тій же Спільній сесії наполегливо пропонували прийняти Положення про наукове забезпечення законодавчої діяльності або внести певні норми до Закону України про Регламент Верховної Ради України.

Значну роль у вдосконаленні законотворчої і законозастосовної діяльності може відіграти розроблена Українським мовно-інформаційним фондом НАН України під керівництвом члена-кореспондента НАН України В.А. Широкова «Система логіко-лінгвістичного моніторингу законодавства України». Відомо, що корпус законодавчих документів є доволі складним, зазнає відчутного впливу суб'єктивних чинників і тому містить певну суму неузгодженостей, суперечностей, мовних огріхів тощо. Система логіко-лінгвістичного моніторингу охоплює, крім усього іншого, потужний тлумачний словник-тезаурус, який дасть змогу відшукувати й аналізувати тексти законодавчих актів і їх тлумачення, виявляти й усувати їхні недоліки. Система допоможе вирішити низку завдань з удосконалення законодавчих актів, зокрема:

- ♦ багатокритеріального інтелектуального пошуку за лінгвістичними та когнітивними параметрами;
- ♦ семантичної інтерпретації термінів і будь-яких мовних конструкцій та фрагментів тексту;
- ♦ формування і ведення баз даних суперечностей у законодавчих актах;
- ♦ пошуку та інтерпретації неоднозначностей і логічних хиб у законодавчих актах на різних стадіях їх створення і застосування.

Аналогів таких систем немає. Доцільно було б прийняти Державну програму з цього питання, де Верховна Рада була б замовником, а НАН України — виконавцем створення і впровадження системи логіко-лінгвістичної експертизи і моніторингу вітчизняного законодавства.

Оскільки Національна академія наук України об'єктивно залучена до процесу наукового забезпечення законотворення, діяльності вищих органів державної влади і управління, їй необхідно надати право законодавчої ініціативи. Це можна було б зафіксувати у Законі України «Про Національну академію наук України», проект якого підготовлений академічними вченими.

Взагалі суспільний прогрес нерозривно пов'язаний з підвищенням ролі науки у державному будівництві, економічному зростанні і

розвитку культури. У країнах, які ефективно реалізують курс на розбудову інформаційного, інноваційного, знаннєвого суспільства, оптимально взаємодіють наука, влада і бізнес. Під егідою Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти доцільно було б провести форум науки, влади і бізнесу (академіків, міністрів і великих інвесторів), щоб виробити принципи й укласти угоду про партнерство у сфері підтримки і використання наукових досліджень, зокрема для створення системи розумних, прозорих й ефективних законів.

В.Ф. МАЧУЛІН,

член-кореспондент НАН України,

голова Вищої атестаційної комісії України,

директор Інституту фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова НАН України

Насамперед дозвольте навести деякі цифри, які можуть дати певне уявлення про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні. У кількісному вимірі маємо:

- понад 800 спецрад, де відбуваються захисти дисертацій;
- 25 галузей науки і 520 спеціальностей;
- щорічно 5–6 тисяч захищених дисертацій, з них приблизно 10% — докторських;
- на рівні Вищої атестаційної комісії відхилено дві дисертації.

А тепер детальніше спинюся на деяких питаннях.

Щодо поліпшення атестаційного процесу в Україні. Ось кілька конкретних прикладів. Ми запропонували провести експеримент в окремих наукових установах та вищих навчальних закладах у деяких галузях науки з окремих спеціальностей, обмеживши його трирічним терміном. Головна концептуальна ідея експерименту — надання вченим радам певних наукових установ та ВНЗ можливості самостійно приймати відповідні рішення з питань атестації наукових кадрів. За ВАК

пропонуємо залишити вибірковий контроль таких дисертацій, але стовідсотковий контроль атестаційних справ і процедурних питань проведення захистів дисертацій. Нині ці матеріали на погодженні в Міністерстві юстиції.

Безумовно, цей експеримент слід узгодити з роботою щодо розширення автономії діяльності деяких провідних університетів України.

Важливе питання, яке перебуває у центрі уваги ВАК, — це вдосконалення мережі спеціалізованих учених рад. Як уже зазначалося, їх нині занадто багато — понад 800. Є випадки невиправданого дублювання спеціальностей у різних установах, часто-густо не вистачає своїх кваліфікованих кадрів, штучно залучають учених з інших університетів та наукових установ. Трапляється і так, що спеціалізовану раду створюють, а конкретних захистів обмаль.

Ми залучили для попередньої експертизи пропозицій щодо відкриття спецрад регіональні наукові центри НАН та МОН України, яким на місцях видніше — потрібно чи не